

Видоје Голубовић • Предраг Павловић • Новица Пешић

МИЛУНКА САВИЋ
Витез Карађорђевог звезде
и Легије части

Библиотека
БЕСМРТНА ПРЕТХОДНИЦА

Уредник
Зоран Колунџија

Слику на корицама обрадио
Милорад Антонијевић

ВИДОЈЕ ГОЛУБОВИЋ
ПРЕДРАГ ПАВЛОВИЋ
НОВИЦА ПЕШИЋ

МИЛУНКА САВИЋ
ВИТЕЗ КАРАЂОРЂЕВЕ ЗВЕЗДЕ
И ЛЕГИЈЕ ЧАСТИ

Друго допуњено издање

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

ПРЕДГОВОР

РОДОЉУБЉЕ МИЛУНКЕ САВИЋ

Ратно добровољаштво било је и остало српски родољубиви чин самосвесног жртвовања за одбрану слободе и очување отаџбине. Међу добровољцима кроз историју највише је мушкараца, али своје место имају и жене Србије које су у борбама с краја 19. и у прве две деценије 20. века показале сву своју величину: као мајке и кућевнице, стрпљиво чувајући родни праг до доласка својих ратника с фронта; биле борци у одбрамбеним рововима; јуришале у нападима; биле стручне, нежне и послу одане докторке, болничарке, неговатељице; кад је требало биле су курири, јатаци и храниоци српских бораца...

Најпознатија и најхрабрија међу женама ратницама сигурно је Милунка Савић. Као добровољац борила се у Балканским и Првом светском рату од 1912. до 1918. године, била пример смелости и јунаштва у опасним и тешким борбама с непријатељем. Није одустајала ни после рањавања, већ се након опоравка изнова враћала у борбени строј. О њеном јунаштву и спретности у руковању бомбама чуло се и у савезничким јединицама; поштовали су је и уважавали и високи војни руководиоци као што су адмирал Емил Гепрат, генерали Морис Сарај, Франше д'Епере, престолонаследник Александар Карађорђевић, војвода Живојин Мишић...

Српске жене у одбрамбеним ратовима бориле су се храбро и у потпуности испуниле свој дуг према родној грудни на начин који одликује добровољне браниоце отаџбине, чија традиција сеже у давну историју и зато остају за пример свим долазећим поколењима.

Ратно добровољаштво као родољубиви чин јавља се пред крај независности српских средњовековних држава, тачније од пада Деспотовине 1459, Босне 1463, Херцеговине 1482, и Зете (Црне Горе) 1499. Најезда Турака изазвала је бројне миграције Срба у суседне хришћанске државе преко Дунава и Саве, Врбаса и Цетине. Те околности довеле су до појаве добровољаштва. Из тог времена најпознатији су *шајкаши* у речној флотили угарских краљева на Сави, Дунаву и Тиси, *џандури* у служби влашких кнезова и ердељских војвода, *ускоци* и *џребези* у сувоземној војсци млетачких дуждева, *џраничари* у аустријској Војној крајини.¹

Од почетка 18. века, опет путем миграције, Срби из Потисја и Поморишја исељавају се у Русију, где оснивају војне добровољачке колоније Славено-Србију и Нову Србију, одакле су се током тог и наредног века регрутовали као добровољци у борбама са кримским Татарима и у освајању Кавказа.

Све до обнове српске државе у Првом устанку 1804–1813. године, Срби су, као масовно наоружани народ, добровољно учествовали као граничари, или милиција у бројним ратовима које је Хабзбуршка царевина водила широм Средње и Западне Европе. Аустрија, постепено, ове Србе добровољце уводи у редовни војни систем у оквиру своје Војне границе са утврђеним правима и обавезама: признањем постојања социјалне организације и установа оби-

¹ Владимир Стојанчевић: „Српски ратни добровољци – Увод у историографију и проблематику о добровољаштву”, Удружење ратних добровољаца, Београд, 2000. године

чајног права чувених српских задруга, са сопственим нижим и средњим старешинским кадром, слободом православне вероисповести и самосталне црквене организације.

Касније, током целог 18. века, у свим ратовима које је Аустрија водила са Турском, Срби су под вођством својих династија, властеле и истакнутих народних првака и свештеника, чинили запажени део аустријске војске, и то углавном као добровољци, познати под различитим именима. За време последњег рата Аустрије са Турском 1788–1791. године у редовима Аустријанаца било је преко 15 хиљада српских добровољаца, сврстаних у неколико добровољачких формација – фрајкора – под командом аустријских или домаћих четовођа. Добровољцима су најчешће командовали аустријски титуларни официри као што су: капетан Коча Анђелковић, поручник Алекса Ненадовић, Петар и браћа Новаковићи – Чардаклије, Вуча Жикић, Радич Петровић, Марјан Јовановић итд. Карађорђе је био наредник-стражмештар.

На почетку 19. века Први српски устанак из основа је изменио историју српског народа а посебно историју српско-турских односа. Следствено томе, у ратовању против Турака, поред српских устаника, масовно учествују и српски добровољци, како из неослобођених крајева у Турској, тако и из аустријских покрајина.

За период борбе српске војске против Турака значајан је био и добровољни долазак неколико стотина Црногораца у Србију 1848/1849, затим стварање добровољачког корпуса пуковника Фрање Заха и Ђоке Влајковића, у Ваљеву 1862, одреда херцеговачких ускока и босанских усташа 1875, као и одреди Нићифора Дучића и Милоша Милојевића у оба Српско-турска рата. Ваља посебно истаћи Влајковићев добровољачки батаљон од 1.500–2.000 људи, добровољце Коле Рашића Нишлије и Симе Соколовића Знепољца, потом Власотиначки и Пољаначки одред добровољаца, као и Пчињске устанике, добровољце.

Традиција учешћа добровољаца у српској војсци одржаће се за све време историјског периода Српске националне револуције 1804–1918. да би се, у ратним приликама, обнављала до наших дана – као традиција родољубиве свести и патриотске дужности, али и као установа војне организације.

Учешће добровољаца у српској војсци у ослободилачким ратовима Србије у 19. и почетком 20. века, до ослобођења српског етничко-националног простора и стварања Краљевине СХС, 1918. године, представља добар део наше историје. Са почетком обнове нове српске државе 1804–1813, па све до завршетка Првог светског рата (а касније и у 20. веку) јављају се – уз устанике и ратнике из Србије – добровољци. Њих је највише било из разних српских крајева под Турском и Аустријом, а у извесном броју на ратишта Србије долазили су и странци из многих предела Балканског полуострва.

Од свих тих добровољаца који су били из Србије, илиridoшли из других земаља, стварају се јаке војне формације које су често пресудно утицале на ток борбе. Помењућемо само неке: Сремски одред 1915, Српска добровољачка дивизија у Добруци 1916, Руска бригада на Солунском фронту и посебно добровољци Југословенске дивизије до уласка Америке 1917. године у Први светски рат.

На почетку 20. века посебан вид ратног добровољаштва, са оригиналном концепцијом и организацијом у борби за очување националног идентитета Срба у Турској царевини, сматрају се Срби у Битољском крају, који су водили непрекидне борбе против бугарских и турских снага.

У Балканском рату, пред Кумановску битку, на планини Козјак, четници војводе Вука, заједно са Пчињцима устаницима-добровољцима, много су учинили за одбијање делова турске војске од упада у Србију. Четници-добровољци Василија Трбића, са своје стране, веома су допринели дезорганизацији турске одбране на планини Бабуни, зао-

билажењу турске војске и брзом ослобођењу Прилепа. За то време четници-добровољци из Пореча, под командом војводе Данета Стојановића и Михаила Јосифовића из Брода и других четовођа, разјурили су турске војне посаде и башибозучке одреде из Кичевског краја. Посебно место заузимају смеле диверзије добровољаца и комита из одреда војводе Вука, у долини реке Шкумбе, заузеће Елбасана и растурање сазива тамошње Конгре за ратовање са српском војском, што је олакшало заузеће Тиране и области Малта и допринело потпуном распаду турске власти у Албанији.

Први светски рат пун је историјски значајних добровољачких подвига. Добровољци војводе Јована Стојковића Бабунског, заједно са граничном стражом, финансима и жандармима, осујетили су, у жестоких борбама на Сави, аустријску војску, да још од првог дана рата заузме Београд. Чувени Сремски добровољачки одред, под командом добровољца Игњата Кирхнера, 1915. године данима је херојски бранио Београд.

У значајне добровољачке подвиге треба убројати и смели покушај војводе Косте Пећанца да се зароби или разбије центар бугарског Оперативног командовања за Солунски фронт код Ђустендила и упаде комита и сељака-добровољаца у Босилеградско Крајиште и Знепоље.

Књига о Милунки Савић важан је допринос српској историографији која од заборава чува родољубље неписмене девојке са обронака Копаоника, која се с мушкарцима равноправно борила за ослобођење своје отаџбине Србије.

Академик Владимир СТОЈАНЧЕВИЋ

РЕЧ АУТОРА

Петог октобра 2023. године навршава се 50 година од смрти и 131 година од рођења Милунке Савић, жене јединствене на просторима Балкана и шире, по доприносу одбрани своје отаџбине у балканским и Првом светском рату, од 1912. до 1918. године.

Прерушена у мушкарца, добровољно је стала у одбрамбени строј српске регуларне војске, у многим биткама била бомбаш и јуришник, задивљујући старије и искусније ратнике по својој сналажљивости, вештини и смелости. Њен ратнички скор су ране, висока српска и страна одликовања и чин наредника. Једина је жена у свету која је одликована највишим француским орденом – *Рајним крстом са златном ѓалмом*, који се додељује искључиво високим официрима. Пред стројем савезничких снага Антанте Орден јој је лично уручио командант генерал Франше д'Епере. *Златну Карађорђеву звезду* војничког реда, о груди храбре ратнице, окачио је престолонаследник Александар Карађорђевић, командант српске војске на Солунском фронту. Медаљу за храброст „Милош Обилић” пред стројем Другог топличког пука уручио јој је генерал Божидар Терзић, министар војни.

Ово је споменица Милунки Савић, споменица женама које су део своје младости оставиле у беспућу планинских врлети Албаније и суровим ратовима за ослобођење. Зато је прича о Милунки истовремено и сећање на све жене које су, посебно у Великом рату, сачувале огњишта да се не угасе.

Као и Милунка, све оне јуришале су на немогуће, како би сачувале Србију, своју породицу, и исписале једну нову историју слободарске земље, у којој више неће бити угњетавања и рата.

И поред тога, што су у вихору рата изгубљена бројна документа, многе фотографије заувек нестале, остала су сећања и легенде на време храбрости и жеље да се оствари немогуће. А остварило се.

Ова споменица, исписана је крвљу, натопљена сузама и невероватном жељом да се поробљена земља ослободи. У рату, остали смо без једне младости, а жртве су биле жене, деца, свештеници, учитељи...

Да ли је данас, после свих страхаота, важно ко је добио више одликовања и признања? Нека текст о Милунки Савић, икони српског народа, буде путоказ културе сећања на све жене Великог рата, посебно младој генерацији да сачува и негује светле и свете традиције својих предака.

Данас, постоје скромни архивски записи о женама у Великом рату, па и о Милунки Савић. Много питања остало је без одговора. Истраживања о улози и значају жена у Великом рату требало би наставити, јер то је наша обавеза и наш дуг према њима.

Аутори су свесни могућих грешака и непрецизности, недоречености или непотпуних објашњења појединих чињеница. Расположива грађа пресудно је утицала на садржај текста.

Током рада на тексту аутори су користили и архивску грађу Удружења ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца из Београда, новинске чланке предратног, као и послератног листа „Политика”, магазин „Дуга”, објављене текстове о Милунки Савић у научним зборницима, објављене текстове и интервјуе у публикацијама као и војне службене листове, интернет стране, архиве...

На почетку, дат је текст о државној почаст и преносу земних остатака Милунке Савић у Алеју великана на Новом

гробљу у Београду, зато што је то требало давно урадити – одмах по њеној смрти. Затим следи хронолошки приказ догађаја од рођења Милунке Савић, до одласка у балканске и Први светски рат, ратовање и дешавања на фронту и све оно што је Милунка Савић у тим данима преживела. Дата су објашњења и поступци који се односе на одликовања. Посебна област обухвата послератни живот, њен рад и борбу да преживи са породицом. Такође, аутори један део текста посветили су и животу после Другог светског рата.

У делу који се односи на галерију фотографија, хронолошким редом дате су ратне и породичне фотографије, фотографије са ратним друговима и персонални досије који ју је пратио током рада у Хипотекарној банци и Министарству иностраних дела до пензионисања.

Аутори су дали и хронологију подизања меморијалног центра у Јошаничкој Бањи, као и део који се односи на реконструкцију куће у којој је Милунка рођена и живела до одласка у рат, и реконструкцију меморијалног центра. Такође, налази се и део који говори о дешавањима на плану културе сећања као и преглед улица које носе име Милунке Савић, а налазе се у бројним градовима Републике Србије и Републике Српске.

На уступљеним фотографијама аутори су захвални унуку Милунке Савић, Дејану Станкову; за документа о подизању споменика и реконструкцији меморијалног центра у Јошаничкој Бањи, Данијели Матовић, из Центра за културу „Градац” из Рашке, архиву Краљево, Архиву Југославије из Београда за преглед документације, а који су наведени у фуснотама текста, као и другим институцијама које су пружиле подршку изради текста о Милунки Савић.

Данас можемо рећи да се Република Србија, у последњих десет година на прави начин одужила жени – ратничкој легенди, добровољки Милунки Савић.

Књига која је пред читаоцима, скроман је покушај да се истина о Милунки Савић систематизује, стави у исто-

ријски контекст и, на основу прикупљеног материјала, верно прикаже.

Захвални смо издавачкој кући „Прометеј” из Новог Сада, што је препознала улогу и значај Милунке Савић и текст уврстила у свој програм издаваштва.

*Др Вигоје Голубовић
Предрај Павловић
Новица Пешић*

ПОСЛЕ ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА ИСПРАВЉЕНА НЕПРАВДА

ДРЖАВНА ПОЧАСТ МИЛУНКИ САВИЋ

Четрдесет година након смрти, десетог новембра 2013. године¹, државно руководство Републике Србије на достојан начин одало је заслужено признање Милунки Савић; уз државне, војне и верске почести, посмртни остац Милунке Савић, храбре ратнице из балканских и Првог светског рата, уз тактове песме „Тамо далеко”, спуштени су у Алеју великана на Новом гробљу у Београду.

Иако закаснела, одлука о државној сахрани Милунке Савић у народу је примљена са великим симпатијама, јер је тиме исправљена велика неправда која је у Југославији учињена према ратнику, добровољцу, једној од најодликованијих жена у Првом светском рату.

Добровољка Милунка Савић, српска хероина, жена са бројним српским и страним ратним одликовањима, отишла је на вечни починак 5. октобра 1973. године. Преминула је у свом стану, на начин како је и током послератног живота живела – радећи.

„Тог октобарског јутра затекао сам баку заспалу на столици, тако ми је изгледало. Ручни рад јој је испао из руку. Нажалост – бака је преминула”, испричао је унук Ђорђе

¹ Дан примирја Великог рата.

Државна сахрана Милунке Савић

Минков, Бранку Станковићу уреднику емисије „Квадратура круга” Телевизије Београд.

„Милунка Савић није сахрањена у Алеји великана већ у породичној гробници, на Новом гробљу у Београду. На вечни починак није испраћена уз државне и војне почасте, иако је то заслужила. Сахранила ју је породица”, наглашава Милункин унук Дејан Станков.

По његовој причи, породица је 5. октобра 1973. године обавестила Скупштину града Београда да је Милунка Савић преминула и добила одговор да сачекају са сахраном неколико дана. Чекали су, а потом су је о свом трошку сахранили. Из Скупштине града Београда никада им се више нико није јавио.

„Моја бака Милунка, као и мајка Милена Станков, сахрањена је, заправо, на ратничкој парцели број 101. То је наша породична гробница, у којој је бака сахрањена 1973. године, а моја мајка 1987. Приликом сахране баке Милунке

*Породична гробница на Новом гробљу је су сахрањене
Милунка и ћерка Милена*

говорили су високи официри ЈНА и представници Друштва за неговање споменика и традиција ослободилачких ратова”, објашњава даље унук Дејан Станков.

На надгробној плочи пише: „Милунка Савић Глигоровић, носилац Карађорђевог звезде 1890–1973. Кћи Милена Станков 1924–1987”. Поштоваоци су на црни мермер положили зелени венац са поруком: „С поштовањем и љубављу Милунки Савић – потомци 1912–1920. Нови Београд”.

Сведочећи у емисији Оливере Ковачевић на РТС-у, војни историчар Милован Прелевић, који је говорио на сахрани, рекао је да је срамота што је српска хероина сахрањена у приватној гробници, поред ограда на крају Новог гробља у Београду.

Четрдесет година после смрти Милунке Савић, 10. новембра 2013. на комеморативном скупу и парастосу у Алеји великана, окупили су се државни и војни службеници, црквени великодостојници, посланици и министри из Владе Србије, председници амбасада и војни изасланици из 19 земаља и велики број грађана, предвођени председником Србије Томиславом Николићем и начелником Генералштаба Војске Србије генералом Љубишом Диковићем, да одају почаст Милунки Савић, добровољном ратнику за ослобођење своје отаџбине од 1912. до 1918. године.

Венце на Милункин гроб положили су председник Србије Томислав Николић, министар Александар Антић у име Владе, затим Константин Арсенивић, испред српског парламента, Зоран Алимпић у име Града Београда и Љубиша Диковић, начелник Генералштаба Војске Србије и бројна удружења.

Пре полагања ковчега, председник Србије истакао је да Милунка Савић, српска хероина, личи на своју земљу – одважна када треба, непобедива и усправна, сваком да се нађе и помогне, а опет скрајнута када други помисле да тако велика и снажна може да засмета.

МесѠо у Алеји великана где је 2014. године сахрањена Милунка Савић

Николић је рекао да никад није касно да се сагрешења, која су други направили према Србији и њеним великанима, исправе и додао:

„Данас то чинимо захваљујући Милункиној породици, што нам је дозволила да јој се одужимо како доликује, да почива међу људима који исписују историју наше земље”.

Он је навео да је југословенска идеологија, доктрина уравниловке и умањивања значаја свега што је српско, гурнула у мрак Србију и њену традицију, а за њом и све великане ратова, културе, привреде, као и историјски контекст пре Другог светског рата. Ради истине, треба истаћи и чињеницу да је Милунка Савић и у међуратном периоду доживљавала бројне непријатности, па и немогућност да се пензионисхе.

Председник Србије навео је да верује у постојаност појединачног и колективног памћења и у оданост земљи и да ће Србија очувати сећање на жену која је у мноштву храбрих мушкараца била највећи јунак Првог светског рата.

„Сада и овде, одајући почаст Милунки Савић, дан очигледне прославе потписивања примирја у Првом светском рату, ми, захвални потомци, одајемо почаст свим својим јуначким прецима”, истакао је председник Србије.

Према његовим речима, она је симбол опште борбе Србије за слободу, а својом храброшћу, витештвом и родољубљем, савременицима је била пример, а потомцима учитељ који својим животом показује како се воли и брани отаџбина.

Николић је подсетио да је Милунка Савић носилац највиших српских и иностраних ратних одликовања, да су јој припала два *Ордена витеза* Легије части, и да је једина жена у историји човечанства која је одликована француским орденом *Рајној крсти са златном јалмом*.

Милунка Савић јединствена је појава, не само у Србији, већ и у историји човечанства, рекао је Николић и додао да код других народа, па чак и савезника Србије у Првом